

ρήθη, εἶναι ἀτίδιον. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ἀμφοτέρα, δύναμις καὶ ἐνέργεια, εἶναι ὡσαύτως ἀτίδια καὶ συμπίπτουσιν ἐν τῷ θεῷ εἰς τὸ αὐτό¹. Ἐνῶ ἐπὶ πάντων τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια διαφέρουσι καὶ χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων, ἐν τῷ θεῷ συνάπτονται εἰς τελείαν ἐνότητα· ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἀτίδιος ἐνότης ἀμφοτέρων καὶ δηλοῦται προσφυῶς διὰ τῆς λέξεως *possest* (*possestest*)². Οὐχ ἦττον καὶ τὰ ἄλλα ἐναντία καὶ ἀλλήλων ἀναιρετικά πάντα ἀποτελοῦσιν ἐν τῷ θεῷ ἀμέριστον καὶ ἀδιάκριτον ἐνότητα. Ἐν τῷ θεῷ δηλαδή, τῇ πρώτῃ καὶ ὑπερτάτῃ ἀρχῇ, πᾶσαι αἱ διαφοραὶ καὶ ἀντιθέσεις ἀναιροῦνται καὶ συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτό³. φῶς καὶ σκότος, εἶναι καὶ μὴ εἶναι, κατάφασις καὶ ἀπόφασις συνενοῦνται ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἐκείνου⁴. Ἐμπεριέχων δὲ ὁ θεὸς πάσας τὰς ἀντιθέσεις ὑπάρχει ὑπὲρ αὐτάς, εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν κατάφασιν καὶ ἀπόφασιν· προηγεῖται πάσης διαφορᾶς καὶ ἀντιθέσεως καὶ ὑπάρχει ὑπεράνω πάσης διακρίσεως καὶ πάσης ἀντιφάσεως. Ἐν τῷ θεῷ πάντα εἶναι τὸ αὐτό· ἐκεῖνος εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀπλότης, ἡ ἀπόλυτος ταυτότης (*identitas absoluta*)⁵.

Θεὸς καὶ ἀντιθέσεις. Πῶς ὁ θεός, ὡς ἄπειρος, ἴσταται ὑπὲρ τὰς διαφορὰς καὶ πῶς ἐν ἐκείνῳ αἱ ἀντιθέσεις πᾶσαι συμβιβάζονται, συμπίπτουσαι εἰς τὸ αὐτό, εἶναι ἀπρόσιτον εἰς τὴν ἡμετέραν διάνοιαν, ἣτις περιορίζεται ἐν τῇ χώρᾳ τῶν διαφορῶν καὶ σκοπεῖ τὰ ὄντα ὡς διάφορα καὶ ἀντίθετα. Μόνον ὁ νοῦς κατορθοῖ νὰ προβῇ πέρα τοῦ πλήθους καὶ τῶν διαφορῶν καὶ νὰ ἴδῃ ὅτι ὁ θεὸς εὐρίσκεται ὑπὲρ τὰς ἀντιθέσεις, ὅτι οὔτε εἶναι οὔτε δὲν εἶναι ἐν, οὔτε εἶναι οὔτε δὲν εἶναι ἀπλοῦν. Τότε δὴ εἰσδύε-

¹. De possest 175a. De venat. sap. 3. Ἐνταῦθα ἐπιτραπήτῳ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Κουζανὸς τὴν διάκρισιν δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, τὴν ἰσχύουσαν ἐπὶ τῶν πεπερασμένων καὶ ἀτελῶν, τῶν ἐπιδεχομένων βελτίωσιν, μεταβιβάζει ἀπροσφόρως εἰς τὸ ἀπόλυτον καὶ τέλειον.

². Ἐνθ. ἄνωτ.

³. De docta ignor. 1,4. 1,22 «Deum esse omnium complicationem etiam contradictorium 3, τέλ. De coniect. 1,8. 2,1 καὶ 2.

⁴. De venat. sap. 13. De possest, 176a. 177b.

⁵. De docta ignor. 1,4. De visione Dei 13.

ται (ὁ νοῦς) εἰς τὰ ἀπόρρητα τῆς θείας γνώσεως· κτᾶται τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ ἄπειρον ὑπέρκειται πάσης γνώσεως, συνοραῖ ὅτι ἐκεῖνο εἶναι ἀδιάγνωστον, τουτέστι λαμβάνει ἐπίγνωσιν τῆς ἀγνοίας, ἥτις εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ ἢ ἀληθῆς γνώσις¹. Ἄλλ' εἰ καὶ τὸ ἄπειρον ὑπερβαίνει πᾶσαν λογικὴν γνώσιν καὶ μόνον διὰ τοῦ ἀπλοῦ βλέμματος τοῦ νοῦ οἶονεὶ ἐν στιγμιαίᾳ ἐκστάσει κατοπτρεύεται τὸ ἀδιάγνωστον, ὅμως εἶναι δυνατόν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς κατ' εἰκασίαν γνώσεως νὰ εὑρεθῶσιν ἀναλογίαι κατάλληλοι ὅπως ὑποδείξωσι καὶ βεβαιώσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος τῶν ἀντιθέσεων². Τοιαύτας ἀναλογίας παρέχει κατ' ἐξοχὴν ἡ μαθηματικὴ. Ἐνταῦθα ἡ ὀξεῖα γωνία καὶ ἡ ἀμβλεῖα εἶναι ἀντίθετοι καὶ ὅμως νοούμεναι ὡς ἄπειροι συμπίπτουσι, διότι χωροῦσαι εἰς τὸ ἄπειρον καὶ ὅλον ἐν αὐξανόμεναι (ἐκείνη μὲν γινομένη ἀεὶ ὀξυτέρα, αὕτη δὲ ἀεὶ ἀμβλυτέρα) θὰ συμπέσωσι τέλος εἰς εὐθεῖαν γραμμὴν. Παραπλησίως ἔχουσιν ἡ εὐθεῖα γραμμὴ καὶ ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου· αὗται εἶναι ἀντίθετοι ἀλλ' ἐὰν σύρωμεν ἐφαπτομένην τοῦ κύκλου, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ περιφέρεια θὰ προσεγγίζη ἀεὶ μᾶλλον πρὸς τὴν εὐθεῖαν, ὅσῳ μείζων καθίσταται ὁ κύκλος. Ἐὰν δὲ νοηθῶσιν ὡς ἄπειροι, εὐδὴλον ὅτι θὰ συμπέσωσιν· ἡ τοῦ κύκλου περιφέρεια, λαμβανομένη ὡς ἄπειρος, εἶναι ἅμα εὐθεῖα γραμμὴ καὶ πάλιν ἡ εὐθεῖα, λαμβανομένη ὡς ἄπειρος, εἶναι περιφέρεια, τουτέστιν αἱ ἀντιθέσεις συμπίπτουσι³. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ τρίγωνον καὶ ἡ εὐθεῖα γραμμὴ, λαμβανόμενα ὡς ἄπειρα, συμπίπτουσι· διότι ἐν ἀπείρως μεγάλῳ τριγώνῳ αἱ τρεῖς γραμμαὶ θὰ εἶναι ἄπειροι, τότε δὲ ἡ κατακόρυφος γωνία θὰ εἶναι ἀπείρως ἀμβλεῖα, ἐνῶ ἡ ἀπέναντι γραμμὴ μετ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν τῶν συναποτελουσῶν τὴν ἀμβλεῖαν γωνίαν θὰ συμπέσωσιν· οὕτω θὰ ἔχωμεν μίαν μόνον ἄπειρον εὐθεῖαν γραμμὴν⁴. Ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ κινήσει ἐμφανίζεται αἰνιγματωδῶς ἡ τῶν ἀντιθέτων σύμπτωσις. Ἐὰν δηλαδὴ σῶμά τι περὶ τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἄξονα περιστρέφηται, ὅσῳ ταχύτερα

¹. De docta ignor. 1,17. De coniect. 1,7.

². Apol. doct. ignor. 36b. De possest 179b.

³. De docta ignor. 1,13. De beryllo 8 καὶ 9.

⁴. De docta ignor. 1,44.

ἀποβαίνει ἢ κυκλικὴ κίνησις, τοσοῦτῳ ὀλιγώτερον καθίσταται αἰσθητὴ καὶ τέλος προσπίπτει εἰς τὴν ὄρασιν τὸ σῶμα ὡς παντελῶς ἀκίνητον. Ἐὰν ἄρα νοήσωμεν τὴν κίνησιν ὡς ἀπείρως ταχεῖαν, θέλει φανῆ αὕτη ὡς ὅλως ὁμοία πρὸς τὴν ἡρεμίαν· αἱ ἀντιθέσεις ἡρεμίας καὶ κινήσεως αἴρονται καὶ γίνοντα ἓν¹. Ὅπως λοιπὸν ἡ ἀπείρος γραμμὴ εἶναι ἐν ἀπείρῳ πραγματικότητι πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ γίνῃ ἢ πεπερασμένη, οὕτω καὶ ὁ θεός, τὸ ἐνεργεῖα—εἶναι, ὑπάρχει ἐν ὑπερτάτῃ πραγματικότητι πᾶν ὅ,τι εἶναι δυνατόν. Καὶ ὅπως ἐκείνη περιέχει πάσας τὰς γραμμάς, οὕτω καὶ ὁ θεὸς ὑπάρχει ἢ οὐσία πάντων. Ὅπως δὲ τὸ ἀπείρον τρίγωνον συμπίπτει μετὰ τῆς ἀπείρου εὐθείας, οὕτω καὶ ἡ θεία τριάς συμπίπτει μετὰ τῆς ἐνότητος τοῦ θεοῦ. Ὅπως πάλιν ἐν τῷ ἀπείρῳ κύκλῳ κέντρον καὶ περιφέρεια καὶ διάμετρος συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτό, οὕτω καὶ τὸ ἐνεργεῖα ἀπείρον εἶναι ὡσαύτως ἀρχὴ πάντων, περιλαμβάνει πάντα καὶ διήκει διὰ πάντων. Καὶ ὅπως ἡ σφαῖρα εἶναι ἡ τελείωσις πάντων τῶν σχημάτων, οὕτω καὶ ὁ θεὸς εἶναι ἡ τελείωσις πάντων τῶν πραγμάτων καὶ ὁ μοναδικὸς λόγος τοῦ σύμπαντος².

Τοιαῦτά τινα παραδείγματα προσαγόμενα ὑπεμφαίνουσιν ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἐνότης τῶν ἀντιθέσεων καὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἀποκλείει πᾶσαν ἀντίθεσιν· ἀποκλείει ἄρα τὴν ἀντίθεσιν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι, ὑπερβαίνων δὲ τὰς ἀντιθέσεις εἶναι ἀναγκαῖος· ἄνευ τοῦ θεοῦ οὐδὲν ἄλλο θὰ ὑπῆρχεν. Ὅθεν ὑπάρχει ἀπολύτως ἀναγκαῖον ὄν, ὅπερ εἶναι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια³ καὶ διὰ ταύτης εἶναι πᾶν ὅ,τι εἶναι⁴. Καὶ εἶναι μὲν ὁ θεός, ὡς εἴρηται, ἀδιάγνωστος καὶ

1. De possest 176b.

2. Ὅπως ἐπὶ τοῦ τάχιστα κινουμένου κύκλου ἡ κίνησις συμπίπτει μετὰ τῆς ἡρεμίας, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ θεοῦ συμπίπτουσιν ἡ ἀπείρος κίνησις καὶ ἡ ἀπόλυτος ἡρεμία, ἡ στιγμὴ καὶ ἡ αἰδιότης. (De docta ignor. 1,13 ἐξ. De possest 170b ἐξ. De beryllo 25).

3. Μόνον διὰ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ, τῆς ἀκροτάτης ἐκείνης αἰτίας, θὰ ᾔητο δυνατὴ ἡ γνώσις τῶν πραγμάτων· μόνον ἐπ' ἐκείνης ὁ νοῦς ἐπαναπαύεται. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια, ἣν ζητοῦμεν. (De docta ignor. 1,6. De possest 182b. 183a).

4. De docta ignor. 1,6.

νοεῖται δι' ἀρνητικῶν διορισμῶν προσφορώτερον ἢ διὰ θετικῶν ¹ ἀλλὰ δύναται πως νὰ εἰκασθῇ ἐκ τῶν δημιουργημάτων ². Οὕτως ὑποτίθεται ὡς ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ μέτρον, ὁ λόγος (ratio) καὶ ἡ οὐσία (quidditas) πάντων τῶν ὄντων ³. Θεωρεῖται δὲ μάλιστα ὡς νόησις, καθ' ἣν νοοῦν καὶ νοούμενον, νόησις καὶ νοητὸν ταυτίζονται ⁴. Ὁ θεὸς νοεῖ, αἱ δ' ἐννοιαὶ αὐτοῦ εἶναι ἅμα αἱ ὑπάρξεις, αἱ ιδέαι καὶ αἱ οὐσίαι πάντων ⁵. Νοῶν δὲ δημιουργεῖ ⁶, ἥτις δημιουργία εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ ἐμφάνεια καὶ ἀποκάλυψις, ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἐξέλιξις αὐτοῦ τοῦ δημιουργοῦ ⁷. Ἐπειδὴ δηλαδὴ κατὰ τὰ εἰρημένα ὁ θεὸς εἶναι ἡ ταυτότης δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, ἐτι δὲ ἡ ἀπόλυτος ἐνότης καὶ ἀπλότης, ἐπεταὶ ὅτι πάντα ἐν ἐκείνῳ ὑπάρχουσιν ἐνεργεία καὶ δὴ καὶ ἄνευ διαφορᾶς, ἀναλελυμένα εἰς

¹. Αὐτ. 1,18. De coniect. 1,7. De possest 182a. 183b.

². Σημειῶδες ὅτι, ἐνῶ τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ Κουζανὸς ἀπέφαινε τὸν θεὸν ὡς ἀδιάγνωστον, ὕστερον ἐφρόνει ὅτι δυνάμεθα νὰ διδαχθῶμεν περὶ ἐκείνου ἐκ τῶν δημιουργημάτων. Εἶναι πολλῆς προσοχῆς ἀξία ἡ ἐπομένη τοῦ φιλοσόφου ὁμολογία: «Cum igitur annis multis viderim ipsam ultra omnem potentiam cognitivam, ante omnem varietatem et oppositionem quaeri oportere, non attendi quidditatem in se subsistentem esse omnium substantiarum invariabilem subsistentiam.... Putabam ego aliquando ipsam in obscuro melius reperiri. Magnae potentiae veritas est.... clamitat enim in plateis, sicut in libello (De idiota) legisti». (De apice theor. 219b. 220d). Ἡ δημιουργία φαίνεται τῷ φιλοσόφῳ ὡς βιβλίον, οὗ τὰ ἀφανῆ νοήματα δυνάμεθα νὰ μάθωμεν ἐκ τῆς φανεραῆς γραφῆς. (De possest 174b).

³. De doct. ignor. 1,16 καὶ 17.2,7.

⁴. De filiat. Dei 67b «Purissimus intellectus omne intelligibile intellectum esse facit: cum omne intelligibile in ipso intellectu sit intellectum esse». De quaerendo Deum, 198a.

⁵. Idiota 3. 83b. 84a. 2, 79b.

⁶. Αὐτ. 3, 87a.

⁷. De possest 175a «Omnia enim, quae quocumque modo sunt aut esse possunt, in ipso principio complicantur et quaecumque creata sunt aut creabuntur, explicantur ab ipso in quo complicata sunt». De non aliud, σ. 195 «Creatura igitur est ipsius creatoris sese deficientis seu lucis, quae Deus est, se ipsam manifestantis ostensio».

ἀδιάκριτον ἐνότητα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι πάντα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ θεῷ ἡνωμένα, συνεπτυγμένα εἰς ἀπόλυτον ἐνότητα. Ὁ θεὸς ἄρα εἶναι ἕνωσις ¹, ἢ σύμπτυξις πάντων τῶν πραγμάτων (Deus est complicatio omnium)· εἶναι τὰ πάντα ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον πάντα ὑπάρχουσιν ἐν ἐκείνῳ συνεπτυγμένα εἰς ἐνότητα (Deus complicate est omnia)· εἶναι δὲ οὐδὲν ἐκ πάντων, καθ' ὅσον νοοῦμεν τὰ πράγματα ἐξειλιγμένα, διεπτυγμένα εἰς τὰς μερικότητας (Deus est nihil omnium explicitate) ². Τούτων οὕτως ἐχόντων ὁ θεὸς εἶναι ἡ καθολικὴ ἰδέα πάσης ὑπάρξεως, δίδουσα εἰς πάντα «τὸ εἶναι», τὴν οὐσίαν, τὴν οἰκείαν δηλονότι ἐκάστου (μερικὴν) ἰδέαν ³. εἶναι ἡ οὐσία πασῶν τῶν οὐσιῶν, ἡ ἰδέα πασῶν τῶν ἰδεῶν, ἡ ἐνέργεια πάντων ⁴. Ἐκαστον ὃν εἶναι ὅ,τι εἶναι διὰ τῆς οἰκείας (μερικῆς) ἰδέας· ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος, ὑπερβατικὴ ἰδέα πασῶν τῶν ἰδεῶν, διότι ἔχει ἐν ἑαυτῷ συνηνωμένας πάσας τὰς ἐπὶ μέρος ἰδέας· πᾶσαι αἱ ἰδέαι προέρχονται ἐξ ἐκείνης τῆς καθολικῆς ἰδέας, τοῦ θεοῦ ⁵.

3. Θεὸς καὶ κόσμος. Ἐκ τούτων καθίσταται ἐμφανὴς ἡ σχέσις θεοῦ καὶ κόσμου. Ἡ θεία οὐσία εἶναι ἡ ἀπλουστάτη πασῶν τῶν οὐσιῶν, πᾶσαι δ' αἱ οὐσίαι τῶν πραγμάτων ὅσα εἶναι, ἦσαν ἢ θὰ ᾧσιν, ὑπάρχουσιν ἐνεργείᾳ πάντοτε καὶ ἐξ αἰδίου ἐν

¹. Οἱ ὅροι complicatio καὶ explicatio ἐξελληνίζονται ὡς ἕνωσις καὶ ἐξέλιξις συμφώνως πρὸς τὴν ὁμολογίαν τοῦ Πλωτίνου ('Ἐνν. 6,6,9), ὅστις πρῶτος εἰσήγαγεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὰς ἐννοίας ταύτας.

². De docta ignor. 2, 3. Apol. doct. ignor. 40a. De possest 175a.

³. De dato patr. lum. 2, 194a. «Non est igitur Deus forma terrae, aquae, aëris aut aetheris, aut alterius cuiuscumque, sed formae terrae aut aëris forma absoluta. Non est igitur terra Deus, aut aliquid aliud, sed terra est terra, aër est aër etc., quodlibet per suam formam».

⁴. Αὐτ. «Deus igitur est universalis essendi forma, quia dat omnibus esse. Sed quia forma dat esse rei cuiuscumque particulari, hoc est dictus, forma est ipsum rei esse: hinc Deus, qui dat ipsum esse, recte dator formarum a plerisque nominatur». De possest φ. 176a. De docta ignor. 2,9.

⁵. Ἐνθ. ἀνωτ. «Num forma cuiuslibet est descensus a forma universalis, ut forma terrae sit forma eius et non alterius, et ita de reliquis». Πβλ. De vis. Dei 9, 14.

αὐτῇ τῇ αὐτοουσία Πᾶσαι αἱ οὐσίαι εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ θεοῦ, ὅστις εἶναι ἡ αὐτοουσία· ἐκάστη ἐκείνων ἐν τῷ θεῷ ὑπάρχουσα εἶναι ὅ,τι πᾶσαι αἱ λοιπαὶ οὐσίαι· ἡ δὲ θεία οὐσία εἶναι πᾶσαι αἱ οὐσίαι καὶ τὸ μέτρον αὐτῶν ¹. Ἄλλ' αἱ ἐν τῷ θεῷ συνηνωμέναι οὐσίαι ἐξελίσσονται καὶ διαπτύσσονται εἰς τὸν κόσμον. Ὅ,τι ἐν τῷ θεῷ ὑπάρχει συνεπτυγμένον ἐν ἀπολύτῳ ἐνότητι, διαπτύσσεται ἐν τῷ κόσμῳ εἰς πλῆθος ². Λοιπὸν ἐν τῷ θεῷ εἶναι πάντα ἐν, ἐν δὲ τῷ κόσμῳ τοῦναντίον διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων εἰς πολλὰ καὶ μερικὰ, ἰστάμενα ἕκαστον πρὸς τὰ ἄλλα ὡς ἴδιον ὄν. Ἐν μὲν τῷ θεῷ, ὅστις εἶναι ἡ ἀπόλυτος καθολικότης, ὑπάρχουσι συνεπτυγμένως πάντα καὶ εἶναι πάντα ὁ θεός· ἐν δὲ τῷ κόσμῳ τὰ ἐκεῖ συνεπτυγμένα ἀποχωρίζονται καὶ διακρίνονται ὡς μερικότητες. Αὕτη δὴ ἡ διάπτυξις τῆς ἐνότητος εἰς τὴν πολλότητα εἶναι ἡ πρώτη καὶ κυρία διαφορὰ θεοῦ καὶ κόσμου ³.

Εἰ καὶ τὸν κόσμον χαρακτηρίζει ἡ πολλότης καὶ ἡ ἀπ' ἀλλήλων διάκρισις τῶν πραγμάτων, ὅμως δὲν λείπει ὅλως ἀπ' αὐτοῦ ἡ ἐνότης· διὰ τοῦ πλήθους τῶν ὄντων διήκει ἐνότης, ἧς ἄνευ ἡ πραγματικότης δὲν θὰ ἀντεστοίχει πρὸς τὴν ἰδέαν, πλὴν ὅτι ἡ τοιαύτη ἐνότης δὲν εἶναι, ὡς παρὰ τῷ θεῷ, ἀπόλυτος ἀλλὰ σχετική. Ὁ κόσμος δηλαδή εἶναι ἐνότης ἐν τῇ πολλότητι, διὰ τοῦ πλήθους περιορισμένη ἐνότης. Αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα διαφορὰ θεοῦ καὶ κόσμου ⁴. Ἡ διαφορὰ ἄρα θεοῦ καὶ κόσμου εἶναι μόνον σχετική. Ὁ μὲν θεὸς εἶναι ἡ ἔνωσις καὶ σύμπτυξις πάσης ὑπάρξεως, ὁ δὲ κόσμος τοῦναντίον ἡ ἐξέλιξις καὶ διάπτυξις αὐτῆς. Ὁ θεὸς δὲν ἐμπεριέχει πλείονα ὑπαρξιν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀνεπτυγμένης· ἡ αὐτὴ ὑπαρξις εἶναι ἐν ἀμφοτέροις, μόνον ὅτι ἐκεῖ μὲν εἶναι συνεπτυγμένη εἰς ἐνότητα, ἐνταῦθα δὲ διεπτυγμένη εἰς πολλότητα. Ὁ θεὸς εἶναι τὸ ἀπόλυτον μέγιστον, ὅπερ περιέχει πάντα ἐν ἐνό-

¹. De docta ignor. 1, 16. De possest 175b.

². De docta ignor. 2.3. «Deus est omnia complicans, in hoc, quod omnia in eo, est omnia explicans, in hoc, quia ipse in omnibus».

³. De possest 175b.

⁴. De docta ignor. 2,4.3,1.

τητι, ὡς ἡ ἀπόλυτος γραμμὴ πάντα τὰ σχήματα· ὁ δὲ κόσμος εἶ-
 ναι περιωρισμένον μέγιστον, ὅπερ περιλαμβάνει πάντα ἐν πολλό-
 τητι. Θεὸς δηλαδὴ καὶ κόσμος εἶναι τὸ αὐτὸ μέγιστον, πλὴν ὅτι
 ἐκεῖνος μὲν εἶναι ἐν ἀπεριορίστῳ μορφῇ, οὗτος δ' ἐν περιωρισμένῃ.
 Ὁ θεὸς εἶναι τὸ ἀπόλυτον ἄπειρον, ὁ δὲ κόσμος τὸναντίον τὸ
 περιωρισμένον ἄπειρον, περιωρισμένον δηλονότι ὑπὸ τοῦ πλήθους
 τῶν ὄντων, ἐξ ὧν συνίσταται¹. Ὁ θεὸς ὑπάρχει διὰ τοῦ κόσμου
 ἐν πᾶσι τοῖς οὐσι καὶ τὰνάπαλιν πάντα τὰ ὄντα ὑπάρχουσι διὰ τοῦ
 κόσμου ἐν τῷ θεῷ². Ὁ μὲν θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ καὶ τὸ
 ἀπόλυτον τέλος πάντων, ὁ δὲ κόσμος ἡ περιωρισμένη ἀρχὴ καὶ τὸ
 περιωρισμένον τέλος αὐτῶν³.

Κατὰ ταῦτα θεὸς καὶ κόσμος κατ' οὐσίαν δὲν διαφέρουσιν·
 ἀμφότερα εἶναι τὸ αὐτὸ ἄπειρον. Τί εἶναι—ἐρωτᾷ ὁ Κουζανὸς—
 τί ἄλλο εἶναι ὁ κόσμος ἢ ἐμφάνεια τοῦ ἀοράτου θεοῦ; Καὶ τί ἄλλο
 εἶναι ὁ θεὸς ἢ ἡ ἀφάνεια τῶν ὄρατῶν πραγμάτων⁴; Ὁ θεὸς
 δηλαδὴ δημιουργῶν διαπτύσσεται εἰς τὸν κόσμον⁵, ἐμφανίζει
 ἑαυτὸν ἐν τοῖς δημιουργήμασι, μεταδίδει τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ εἰς
 πάντα. Δημιουργία σημαίνει ὅτι αὐτὸς ὁ θεὸς γίνεται πάντα ἐν
 πᾶσι καὶ εἶναι πάντα, τουτέστιν ὅτι ὁ θεὸς δημιουργεῖ ἐν πᾶσι

1. Ὁ θεὸς εἶναι τὸ ἀρνητικῶς ἄπειρον, ἢ ἄρνησις τοῦ πεπερασμένου, ὁ δὲ
 κόσμος τὸ θετικῶς ἄπειρον, ἐνεχόμενον εἰς τὰ πολλὰ καὶ τὴν στέρησιν τῶν ἐπι-
 μέρους. (De possest 182b. De docta ignor. 1,2. 2,4).

2. De docta ignor. 2,4. «Deus, qui est unitas simplicissima, existendo
 in uno universo, est quasi ex consequenti mediante universo in omnibus,
 et pluralitas rerum mediante uno universo in Deo».

3. De docta ignor. ἐνθ. ἄνωτ.

4. De possest 183a. «Quid est ergo mundus nisi invisibilis Dei ap-
 paritio? Quid Deus nisi visibilium invisibilitas?». De dato patr. lum. 3.
 «Mundus est Deus transmutabilis in vicissitudine obumbrationis, et
 mundus intransmutabilis et absque omni vicissitudine obumbrationis
 est Deus aeternus». Πβλ. De apice theor. 221a ἐξ.

5. Apol. doct ignor. 39b «Cum Deus sit solus complicatio omnis esse
 cuiuscumque existentis : hinc creando explicavit caelum et terram. Imo
 quia Deus est omnia complicitate, modo intellectualiter divino, hinc et
 omnium explicator, creator, factor, et quidquid similium dici potest».

μόνον ἑαυτὸν· δημιουργεῖν καὶ δημιουργεῖσθαι (*creare et creari*) συμπίπτουσιν ἐν τῷ θεῷ εἰς τὸ αὐτό¹. Μὴ τις ὅμως ὑπολάβῃ ὅτι ὁ θεός, ἡ θεία ὑπαρξίς, καταναλίσκεται εἰς τὰ δημιουργήματα καὶ ἀπόλλυται. Πᾶν τούναντίον, παραμένει αἰεὶ καθ' ἑαυτὸν ὑπὲρ τὸν κόσμον, ὡς ἀπόλυτος δὲ καὶ ἄπειρος ὑπάρχων καθ' ἑαυτὸν οὔτε δημιουργεῖ οὔτε δημιουργεῖται, ὣν ὑπέρτερος τοιούτων διορισμῶν². Ὁ θεὸς ἔχει πρὸς τὸν κόσμον ὡς τὸ ἐν φῶς πρὸς τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα χρώματα, ὧν ἐν ἐκάστῳ περιέχεται μὲν ὡς προϋπόθεσις ἀλλ' ἐν οὐδενὶ αὐτῶν καταδαπανᾶται³. Δύναται δὲ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς οὐχ ἕτερον (*non aliud*), τουτέστιν ὡς οὐχὶ διαφορὸν καὶ χωριστὸν ἀπὸ τοῦ κόσμου, ἀπὸ τῶν ἐμπειρικῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὡς τὸ αὐτό, ἀφοῦ εἶναι ἡ ἐνδόμυχος τούτων οὐσία. Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου ὡς ἡ ὑπερτάτη ἐνότης ὁ θεὸς δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο κατὰ τρόπον μερικοῦ ὄντος· «ὁ θεὸς εἶναι πάντα ἐν πᾶσι καὶ ὅμως οὐδὲν ἐκ πάντων»⁴. Μόνον δηλαδή ἐν τῇ ἐνώσει, τῇ συμπτύξει, εἶναι ὁ θεὸς πάντα, ἐν δὲ τῇ διαπτύξει εἶναι οὐδὲν ἐκ πάντων (*nihil omnium*)⁵. Ὅπως ἂν ἔχη, ὁ θεὸς συμπτύσσει ἐν ἑαυτῷ πάντα, καθ' ὅσον πάντα εἶναι ἐν αὐτῷ· διαπτύσσει δὲ πάντα, καθ' ὅσον αὐτὸς εἶναι ἐν πᾶσι⁶. Καθ' ὅσον

1. *De docta ignor.* 2,2.

2. *De visione Dei* 12. *Complém. theol.* 14.

3. *De apice theor.* 220a.

4. *De non aliud* σ. 156 ἐξ. 159.

5. *De dato patr. lum.* 5, 196a. *Apol. doct. ignor.* 40a.

6. Ὁ τρόπος, καθ' ὃν πάντα συμπτύσσονται ἐν τῷ θεῷ καὶ καθ' ὃν διαπτύσσονται ἐξ αὐτοῦ, ὑπερβαίνει τὴν γνωστικὴν ἡμῶν δύναμιν. Καὶ ἐπὶ τούτου ἰσχύει ἡ *Docta ignorantia* (*De docta ignor.* 2,3). Λέγεται δ' ὅμως ὅτι ἡ σχέσις τοῦ συνεπτυγμένου θεοῦ πρὸς τὸν διεπτυγμένον κόσμον εἶναι οἷα ἡ τῆς μονάδος πρὸς τὸν ἀριθμὸν. Ὁ ἀριθμὸς δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ μονὰς ἀλλὰ πᾶς ἀριθμὸς εἶναι συνεπτυγμένος ἐν τῇ μονάδι. Καὶ ὅπως ἡ μονὰς διαπτύσσει ἐξ ἑαυτῆς τὸν ἀριθμὸν, οὕτω καὶ ὁ θεὸς διαπτύσσει ἐξ ἑαυτοῦ τὸν κόσμον (τὸ πλῆθος τῶν πραγμάτων). (*Apol. doct. ignor.* 37b. *De dato patr. lum.* 3) Ἄλλαχοῦ δέ, ἐν ὑστέρῳ συγγραφῇ (*De possess* 181a), διορθοῦται τὸ πρᾶγμα καὶ δηλοῦται ἡ ἐν τῇ παραβολῇ διαφορὰ· «ἡ θεία μονὰς δὲν εἶναι μαθηματικὴ μονὰς ἀλλ' ἀληθὴς καὶ ζῶσα [*vera et viva*] συμπτύσσουσα πάντα».

μὲν εἶναι ἢ σύμπτυξις πάντων, πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ὁ θεός· καθ' ὅσον δὲ εἶναι ἢ διάπτυξις πάντων, αὐτός (ὁ θεός) εἶναι ἐν πᾶσιν ὅ,τι εἶναι ταῦτα ¹. εἶναι ἐν τῷ λίθῳ ὡς λίθος, ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὡς ἄνθρωπος, ἐν τῇ ψυχῇ ὡς ψυχή, ἐν τῇ διανοίᾳ ὡς διάνοια ². Ἐν πάσαις ταῖς περιοχαῖς, ἐν πᾶσι τοῖς κόσμοις ὑπάρχει τὸ αὐτὸ θεῖον ὄν πλὴν ὅτι γινώσκεται ἐν ἐκάστῳ αὐτῶν κατ' ἴδιον τρόπον, ἐν μὲν τῷ θείῳ δηλαδὴ κόσμῳ κατὰ θεῖον, ἐν δὲ τῷ νοητῷ κατὰ νοητόν, ἐν δὲ τῷ αἰσθητῷ κατ' αἰσθητόν τρόπον ³.

Τὰ εἰρημένα ἐμφαίνουσι σαφῶς τὸν πανθεϊκὸν τοῦ φιλοσοφήματος χαρακτῆρα. Ὁ θεός εἶναι ἢ ἀπολύτως πεπληρωμένη καθολικότης, ἥτις, χωρὶς νὰ παύηται ὑπάρχουσα καθ' ἑαυτὴν ἐπέκεινα τοῦ κόσμου, ἀναπτύσσεται ἐν αὐτῷ εἰς τὰ καθ' ἕκαστα. Θεός καὶ κόσμος εἶναι τὸ αὐτὸ μέγιστον, τὸ αὐτὸ ἄπειρον, πλὴν ὅτι ἐκεῖνος μὲν ἐν ἀπολύτῳ οὗτος δ' ἐν σχετικῇ μορφῇ ⁴. Πάντα τὰ ὄντα ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἐνώσεως (συμπτύξεως) εἶναι αὐτός ὁ θεός· ἐν δὲ τῇ καταστάσει τῆς ἐξελίξεως (διαπτύξεως) ὁ θεός ὑπάρχων ἐν πᾶσιν εἶναι ὅ,τι εἶναι ταῦτα. Πάντα εἶναι εἰκόνες τοῦ θεοῦ καὶ ἐκφάνσεις αὐτοῦ ⁵.

Ὁ θεὸς δημιουργός. Καὶ ὅμως μετὰ τῆς πανθεϊκῆς

Καὶ δι' ἄλλων δὲ παραβολῶν εἰκονίζεται ἡ αὐτὴ ἐννοία· ὅπως ἐκ τῆς στιγμῆς ἀναπτύσσεται ἡ γραμμὴ καὶ ἡ ἐπιφάνεια καὶ τὸ σῶμα, ὅπως ἐκ τῆς ἡρεμίας ἡ κίνησις, οὕτω καὶ ἐκ τοῦ θεοῦ ἀναπτύσσεται τὸ πλῆθος τῶν πραγμάτων, ὁ κόσμος. (De docta ignor. ἐνθ. ἄνωτ.).

¹. De docta ignor. 2,3. De venat. sap. 38.

². De coniect. 1,6. 2,13.17.

³. Αὐτ. 1,14.

⁴. Ἴδὲ ἄνωτέρω.

⁵. Dialog. de ludo 2, 160b «omnia unius exemplaris exemplata». De possest 183a «ita a creatura mundi fit dei manifestatio». De apice theor. 5 «in omnibus contemplator videt posse ipsum, sicut in imagine videtur veritas; omnia non sunt nisi apparitiones ipsius posse». Ἐνταῦθα πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ σύγκρασις τῆς «εἰκόνοσ» (imago) καὶ τῆς «ἐκφάνσεως» (apparitio) εἶναι ἀπρόσφορος· διότι ἡ μὲν εἰκὼν προσήκει εἰς τὴν δυιστικὴν, ἡ δὲ ἐκφανσις, ἐμφάνεια, εἰς τὴν πανθεϊκὴν ἐκδοχὴν τοῦ κόσμου.

ταύτης έκδοχῆς διασταυροῦται ἑτέρα ἀσυμβίβαστος ἀποψις, δυϊστική. Κατὰ ταύτην οὐδεμία ὑπάρχει ἀναλογία δημιουργοῦ καὶ δημιουργίας, ἀπείρου καὶ πεπερασμένου¹. Καὶ λέγεται μὲν ὅτι ὁ κόσμος προῆλθεν ἐκ τοῦ θεοῦ δι' ἀπορροῆς (emanatio)², ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου παρίσταται ὡς ἔργον προσωπικοῦ θεοῦ, ὅστις ἐνεργεῖ κατὰ συνείδησιν καὶ προαίρεσιν καὶ πάντα ἐποίησεν ἐκ τοῦ μηδενός³. Ὁ θεὸς ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ αὐτοῦ οὐ μόνον ἐδημιούργησε τὴν ὕλην ἀλλὰ καὶ διεκόσμησεν αὐτὴν καὶ διεμόρφωσεν εἰς τὰ παντοῖα τοῦ κόσμου πράγματα. Πάντα δ' ἐποίησε κατὰ βούλησιν ἐλευθέραν καὶ κατὰ σκοπὸν (intentio)⁴. Αἰτία καὶ σκοπὸς τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας εἶναι ἡ θεία ἀγαθότης. Ὁ θεὸς οὐδὲν ἔχων ἐκ τῆς δημιουργίας νὰ προσπορισθῇ, προῆλθεν εἰς αὐτὴν, ὅπως ἀποκαλύψῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀγαθότητα⁵. Κατὰ τὴν ἀποψιν ταύτην ὁ θεὸς δὲν εἶναι ψυχὴ τοῦ κόσμου ἀλλὰ ποιητικὴ, μορφωτικὴ καὶ τελικὴ πάντων αἰτία⁶. Ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ κόσμου πρὸς τὸν θεὸν σχέσις εἶναι ἥκιστα συμβιβαστὴ πρὸς τὴν ἑτέραν έκδοχὴν περὶ θεοῦ καὶ κόσμου ὡς κατ' οὐσίαν τοῦ αὐτοῦ, εἶναι συμφανές.

Ὁ θεὸς τριαδικός. Ὁ θεὸς δὲν εἶναι μόνον ἀπειρος μονάς, ἐν ᾗ πᾶσαι αἱ ἀντιθέσεις ἀναιροῦνται, ἀλλὰ καὶ τριαδικός, μία οὐσία ἐν τρισὶ προσώποις. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς τριαδικότητος τοῦ θεοῦ ὁρμᾶται ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τῆς παρατηρήσεως ὅτι τὸ προηγούμενον πάσης ἑτερότητος καὶ μεταβολῆς εἶναι ἀναγκαίως αἰδῖον· ἀλλὰ τῆς ἑτερότητος προηγεῖται ἡ ἐνό-

¹. Apol doct. ignor. 38a «Non est proportio creaturae ad creatorem» Dialog. de pace 1 «finiti et infiniti nulla proportio».

². Ἡ ἀπορροὴ δὲν ὀρίζεται ἀκριβέστερον, φαίνεται δὲ παραδόξως ὅτι συγγεῖται πρὸς τὴν ἐκ τοῦ μηδενός δημιουργίαν. De docta ignor. 2,4 «Per simplicem emanationem maximi contracti a maximo absoluto, totum universum prodiit in esse».

³. De ludo glob. 1, 157b.

⁴. De venat. sap. 217b. De beryllo 23. Crib. Alchoran. 2,2. De docta ignor. 2,3 καὶ 4.

⁵. De dato patr. lum. 4. De beryllo 31.

⁶. De possest 175b.

της καὶ διὰ τοῦτο εἶναι αἰδῖος. Μετὰ τῆς ἑτερότητος εἶναι ἅμα δεδομένη ἢ ἀνομοιότης· ἀλλὰ ταύτης προηγεῖται ἢ ὁμοιότης ὡς τὸ ἔσχατον ἀπλοῦν, εἰς ὃ δύναται νὰ ἀναχθῇ ἢ ἀνομοιότης. Ὅποτε δὲ ἢ ἀνομοιότης εἶναι σύγχρονος τῇ ἑτερότητι, ἔπεται ὅτι ἢ ὁμοιότης, ὡς προηγουμένη τῆς ἀνομοιότητος, εἶναι ὡσαύτως αἰδῖος, ὅπως καὶ ἢ ἐνότης. Ἀλλὰ μετὰ τῆς ἐνότητος εἶναι σύγχρονος ἢ σύναψις καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι καὶ αὕτη ὡσαύτως αἰδῖος. Ἐπειδὴ δ' εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχωσι πολλὰ αἰδῖα, φανερόν ὅτι ἐνότης, ὁμοιότης καὶ σύναψις εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ αἰδῖον, ὁ θεός. Ἡ ἐνότης εἶναι τὸ ἀπόλυτον ὄν, διότι πᾶν ἔχει ὑπαρξιν μόνον καθ' ὅσον εἶναι ἐν· ἢ ἐνότης εἶναι ἅμα οὐσία. Ἡ δὲ ὁμοιότης εἶναι ὁμοιότης τῆς ἐνότητος καὶ ἅμα ἢ ὁμοιότης τῆς ἀπολύτου οὐσίας· τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ἀπόλυτον ὄν, ἢ ἀπόλυτος ταυτότης, δὲν εἶναι οὔτε μᾶλλον οὔτε ἥττον ἢ ὅσον εἶναι πραγματικόν. Τέλος δὲ ἢ σύναψις εἶναι ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ὁμοιότητος¹. Καὶ ἢ μὲν ἐνότης ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν ἱερῶν διδασκάλων Πατήρ, ἢ δὲ ὁμοιότης Υἱός, ἢ δὲ σύναψις αὐτοῦ ἅγιον Πνεῦμα. Πλὴν τὰ τοιαῦτα ὀνόματα (καθὰ δὴ καὶ τὰ ἄλλα τὰ περὶ θεοῦ λεγόμενα θετικὰ ὀνόματα) εἶναι ἀπλῶς ἀναλογικά, ἐλήφθησαν ἐκ τῶν δημιουργημάτων καὶ μετηνέχθησαν κατὰ τινὰ ἀναλογίαν εἰς τὸν θεόν. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς εἶναι κατὰ φύσιν ὅμοιοι πρὸς ἀλλήλους, ὠνόμασαν τὴν ἐν τῷ θεῷ ἐνότητα Πατέρα καὶ τὴν ὁμοιότητα Υἱόν. Καὶ ἐπειδὴ πάλιν μεταξὺ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ κρατεῖ ὁ φυσικὸς δεσμὸς τῆς ἀγάπης, ἐχαρακτήρισαν τὸν ἐν τῷ θεῷ ἐνωτικὸν δεσμὸν τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ὁμοιότητος «ἀγάπην» ἢ «Πνεῦμα». Ὅθεν τὰ τρία ἐκεῖνα ὀνόματα ἀνήκουσιν εἰς τὴν θείαν τριάδα οὐχὶ καθ' ἑαυτὴν ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τὴν δημιουργίαν².

¹. De docta ignor. 1,7 καὶ 8.

². Αὐτ. 1,9. Ἡ ἀρνητικὴ θεολογία τῆς διανοίας προσνέμει εἰς τὸν θεὸν πλὴν ἄλλων θετικῶν ὀνομάτων καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ πατρὸς, τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος προσέχουσα εἰς τὴν πρὸς τὰ δημιουργήματα σχέσιν τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' ἢ μυστικὴ θεολογία ἀποκρούει καὶ τὴν «μονάδα» καὶ τὴν «τριάδα» καὶ πᾶν ἄλλο ὄνομα· κατ' ἐκείνην δὲν ὀνομάζομεν τὸν θεὸν οὐδὲν ὄνομα ἄλλ' ἀφανιζόμεθα ὅλως εἰς τὴν χώραν τῆς doctae ignorantiae. Αὐτ. 1,29 De possess 179a.

4. Κοσμολογία. Ὁ κόσμος κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἤδη πανθεικὴν ἐκδοχὴν εἶναι προῖον τῆς διαπτύξεως τοῦ Θεοῦ. Ἀναπτύσσεται δὲ ἡ θεία οὐσία εἰς τὸν νοητὸν καὶ ἐφεξῆς εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ἀναπτύσσεται δ' ἐνταῦθα κατὰ πρῶτον μὲν εἰς τὰ γένη, εἶτα δὲ εἰς τὰ εἶδη, τέλος δ' εἰς τὰ άτομα. Ἄλλ' ἡ διαδοχὴ αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀκολουθία κατὰ φύσιν καὶ οὐχὶ κατὰ χρόνον· κατὰ φύσιν προηγοῦνται τὰ γένη τῶν εἰδῶν καὶ τὰ εἶδη τῶν ἀτόμων, ἐν δὲ τῇ πραγματικότητι ὑπάρχουσι τὰ γένη μόνον ἐν τοῖς εἶδεσι καὶ τὰ εἶδη μόνον ἐν τοῖς ἀτόμοις. Τὰ καθόλου δηλαδὴ (τὰ γένη) προηγοῦνται φύσει (*ordine naturae*) τῶν ἀτόμων, εἰ καὶ ἐνεργείᾳ (*actu*) δὲν ὑπάρχουσιν ἄνευ αὐτῶν¹. Οὕτω πως τὰ άτομα ἀποτελοῦσι τὸ ἔσχατον ὄριον τῆς ἀναπτύξεως τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τοῦ κόσμου οὐσία διαπτυσσομένη δὲν ἀποβάλλει τὴν ἐνότητα ἀλλ' ἀπλῶς μεταβαίνει εἰς τὰ καθ' ἕκαστα, ἔπεται ὅτι ἐν ἑκάστῳ ἀτόμῳ ὑπάρχει τὸ σύμπαν ὅλον ἀλλὰ κατὰ τρόπον περιορισμένον καὶ πάλιν ἕκαστον ἄτομον εἶναι ὡσαύτως τὸ σύμπαν ἀλλὰ μόνον περιορισμένως, συνεπτυγμένως (*contracte*)². Ὅθεν ὑπάρχει πᾶν ἐν παντὶ καὶ ἕκαστον ἐν ἑκάστῳ· ἕκαστον δημιουργήμα εἶναι σύμπασα ἢ δημιουργία καὶ ἐμπεριέχει μὲν πάντα ἀλλὰ κατὰ τρόπον περιορισμένον καὶ ἐν τινὶ βαθμῷ. Μὴ δυνάμενον ἕκαστον νὰ εἶναι ἐνεργείᾳ πάντα, ἀφοῦ εἶναι περιορισμένον, περιορίζει πάντα, ἵνα εἶναι ὅ,τι εἶναι³. Ἐκ τούτου

¹. Τὰ καθόλου ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ ἀχώριστα ἀπὸ τῶν ἀτόμων, ἡ δὲ διάνοια ἡμῶν χωρίζουσα λαμβάνει καθ' ἑαυτά. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι ὁ φιλόσοφος ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν τῶν καθόλου ἐν τῷ νῷ τοῦ Θεοῦ. Τοιοῦτό τι θὰ ἀντέκειτο οὐ μόνον πρὸς ἀποφάνσεις αὐτοῦ (*De docta ignor.* 2,6) ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν του, καθ' ἣν ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος καθολικότης ἐμπεριέχουσα πάντων τὰς οὐσίας. Ἄλλως δὲ ὁ Δούνσιος Σκῶτος, ὃν ἔχει μάλιστα πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Κουζανός, ὡς καὶ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης παρεδέχοντο τὴν ἐν τῷ θείῳ νῷ ὑπαρξίν τοῦ καθόλου.

². *De docta ignor.* 2,5.

³. Αὐτ. «*In qualibet enim creatura universum est ipsa creatura, et ita quodlibet recipit omnia, ut in ipso sint ipsum contracte. Cum quodlibet non possit esse acta omnia, cum sit contractum, contrahit omnia, ut sint ipsum*». Ἐὰν ἕκαστον ἠδύνατο νὰ ᾔτο ἐνεργείᾳ πάντα, θὰ ᾔτο Θεός.

προκύπτει ἡ συνάφεια καὶ ἐνότης πάντων· πάντα εὐρίσκονται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἄλληλα καὶ ἀποτελοῦσι τάξιν, σύστημα· εἰκότως, διότι πάντα εἶναι ἐν τῷ θεῷ καὶ εἰκονίζουσιν αὐτὸν κατὰ τὸν ἴδιον ἕκαστον τρόπον, ὅσον ἐπιτρέπει ἡ τοπικὴ ἔκτασις καὶ ἡ χρονικὴ διαδοχὴ. Δὲν ὑπάρχει κατωτέρα βαθμὶς τῆς ὑπάρξεως, ἥτις νὰ εὐρίσκηται ἐν ἄκρᾳ ἀντιθέσει πρὸς ἀνωτέραν· οὐδ' ὑπάρχει ὅλως ἄκρᾳ ἀντίθεσις. Ἡ δ' αἰτία εἶναι εὐλογος, ὅτι πάντα προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, ἐκ τῆς αὐτῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ, τῆς αὐτῆς καθολικῆς ὕλης, ἥτις χρησιμεύει ὡς μήτηρ αὐτῶν¹. Καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, παρὰ τὰς διαφοράς, ἐνέχουσι καθολικόν τι στοιχεῖον μαρτυροῦν τὴν κοινὴν αὐτῶν φύσιν, τὴν καθολικὴν δηλονότι ὕλην². Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἐκπηγάζει ἡ συγγένεια καὶ συνάφεια πάντων. Ἐκαστον, ὡς μέλος τοῦ κόσμου, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη ἄνευ τῶν ἄλλων, εἰ καὶ εἶναι δι' ἑαυτό· ἕκαστον εἶναι μέσον καὶ σκοπός³. Ὅπως δ' ἕκαστον μέλος τοῦ σώματος προϋποθέτει καὶ ἐκφράζει τὴν ὅλην ζωὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐν τούτῳ ψυχὴν, οὕτω καὶ ἕκαστον πρᾶγμα τοῦ κόσμου ἐκφράζει τὸ σύνολον τῆς συνεχούσης τὰ πάντα δυνάμεως· ἕκαστον εἶναι εἰκὼν τοῦ σύμπαντος, κάτοπτρον τοῦ θεοῦ⁴. Βεβαίως τὰ ὄντα ἀνήκουσιν εἰς διάφορα εἶδη καὶ γένη ἀλλὰ πάντα ὁμως μετέχουσι τῆς αὐτῆς ἀρχῆς καὶ πηγῆς, εἰ καὶ κατὰ διάφορον τρόπον καὶ ἐν διαφόρῳ βαθμῷ⁵. Ἐπειτα δὲ μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδῶν ὑπάρχει τοιαύτη σχέσις, ὥστε τὸ ἀνώτατον εἶδος γένους τινὸς συμπίπτει μετὰ τοῦ κατωτάτου εἶδους τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρου γένους· διὸ καὶ ὑφίσταται ἐν συνεχῆς τέλειον σύστημα⁶. Ἐν τούτῳ συνάπτονται πάντα οὕτω πρὸς ἄλληλα,

¹. Αὐτ. 2,1 «Ad alterum purum oppositorum non devenitur». De coniect. 2,3. 2,10 «Non est differentia sine concordia».

². De coniect. 2,4.

³. De docta ignor. 2,7 «Nam correlationes non sunt per se, nisi copulate».

⁴. Αὐτ. 2,5.

⁵. Ἐνθ. ἀνωτ. De coniect. 2,6.

⁶. De docta ignor. 3,1 «Inter species diversas talis combinationis ordo existit, ut suprema species generis unius coincidit cum infima immediate superioris, ut sit unum continuum perfectum univsum».

ὥστε οὐδὲν θὰ ἦτο ὅ,τι εἶναι ἄνευ τῶν λοιπῶν ¹. Ἀλλὰ παρὰ τὴν συνάφειαν καὶ ἐνότητα τὰ πράγματα ἐμφαίνουσι βαθμολογικὰς διαφορὰς, ὥστε οὐδέποτε οὐδαμοῦ ἀπαντῶσι δύο ἐντελῶς ὅμοια· εἰ δὲ μή, θὰ ἐπαύοντο ὄντα δύο ². Πάντα τὰ μέλη τοῦ κόσμου δὲν εἶναι, καθὰ καὶ αἱ μαθηματικαὶ μονάδες, ἐντελῶς ὅμοια ἄλλ' ὡς τὰ μέλη τοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ διαφέρουσι τῶν ἄλλων ³. Ἐκαστον κατέχει ἐν τῷ κόσμῳ ἰδίαν τινὰ θέσιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχει ἀνάλογον σύστασιν ⁴.

Ἰδιότητες τοῦ κόσμου. Κατὰ τρόπον πάλιν δυϊστικὸν παρίσταται ὁ θεὸς ὡς δημιουργὸς τῆς αἰσθητῆς ὕλης ⁵, ἐξ ἧς προέρχονται τὰ διάφορα στοιχεῖα ⁶. Ἡ τοιαύτη ὕλη, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νοητὴν ⁷, ἐδημιουργήθη καὶ ἔχει ἀρχὴν. Καὶ οὐ μόνον ἐδημιούργησεν ὁ θεὸς τὴν αἰσθητὴν ὕλην ἀλλὰ κατὰ τὰ εἰρημένα καὶ διεμόρφωσεν αὐτήν, οὕτω δ' ἐποίησε τὸν κόσμον, ὅστις ἔχει μὲν ἀρχὴν ἀλλ' εἶναι ἀνώλεθρος ⁸. Δημιουργηθεὶς δηλαδὴ ὁ κόσμος κατ' ἀγαθότητα καὶ ἐλευθέραν βούλησιν τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι αἰδιός. Ἡ αἰδιότης, ἀνήκουσα εἰς μόνον τὸν θεόν, ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν κόσμον ἀλλὰ κατὰ τρόπον περιορισμένον, συνεπτυγμένον. Αὕτη δὴ ἡ συνεπτυγμένη, ἡ περιορισμένη αἰδιότης εἶναι ὁ χρόνος· ὁ χρόνος ἔχει κατ' οὐσίαν ἀρχὴν καὶ ἀπὸ ταύτης ῥέει ἐν συνεχεῖ διαδοχῇ ⁹. Ὡσαύτως καὶ ἡ ἀπειρία (τὸ ἀπειρον) τοῦ

¹. Ὁ Κουζανὸς ἐπαινεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος, καθ' ἣν ὁ κόσμος παρεικονίζεται πρὸς ζῶον, οὗ τὰ μέρη εἶναι συναφῆ καὶ οὐδὲν διατηρεῖται ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀποχωρισθέν. Αὐτ. 2, 13.

². Πάντα διαφέρουσιν ἀλλήλων ἢ κατὰ γένος καὶ εἶδος καὶ ἀριθμὸν ἢ κατ' εἶδος καὶ ἀριθμὸν ἢ κατ' ἀριθμὸν· ἕκαστον διακρίνεται ἀπὸ τῶν ἄλλων κατὰ τὸν ἴδιον ἀριθμὸν, τὸ βάρος καὶ τὴν οὐσίαν. (Αὐτ. 2,1,3,11. De coniect. 2,3).

³. Αὐτ. 2,12.

⁴. De coniect. 2,8.

⁵. Ἡ αἰσθητὴ ὕλη εἶναι διάφορος τῆς ἀνωτέρας, τῆς νοητῆς ὕλης, ἥτις προηγεῖται ἐκείνης καὶ εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ τοῦ θεοῦ δύναμις τοῦ παράγειν πάντα. (De venat. sap. 9. De possess. 178a).

⁶. De coniect. 2,4.

⁷. Ἡ νοητὴ ὕλη εἶναι ἀδημιούργητος, ἀρχὴ αἰδιός. (De docta ignor. 1, 22).

⁸. Αὐτ. 2,8. 2,13. De ven. sap. 39, 217a.

⁹. De dato patr. lum. 3.

κόσμου εἶναι οὐχὶ ἀπόλυτος, ὡς ἡ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ σχετική, περιορισμένη, συνεπτυγμένη· διότι δὲν δύναται ὁ κόσμος νὰ εἶναι μείζων ἢ ὅσος εἶναι, ἀφοῦ ἡ δύναμις αὐτοῦ (ἡ ὕλη) δὲν ἐπιδέχεται μείζονα ἔκτασιν. Ἄλλὰ τὸ σχετικῶς καὶ συνεπτυγμένως ἀπειρον εἶναι πεπερασμένον¹. Μόνον κατὰ τοσοῦτον εἶναι ὁ κόσμος ἀπειρος, καθ' ὅσον δὲν ἔχει ὄριον, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει τι ἐν τῇ πραγματικότητι, ὑφ' οὗ νὰ περιορίζηται. Ἡ ἀπειρία λοιπὸν τοῦ κόσμου εἶναι στερητική, οὐχὶ ἀρνητική· ὁ κόσμος οὔτε ἀπολύτως ἀπειρος εἶναι οὔτε πάλιν ὑπὸ τινος περιορισμένος². εἶναι τρόπον τινὰ ὁ κόσμος πεπερασμένη ἀπειρία ἢ δεδημιουργημένος θεός³. Εἶναι δὲ ὁ κόσμος τέλειος, ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἐν τῇ ἀλλοιώσει καὶ ποικιλίᾳ τῆς ὕλης⁴. Οὐδὲ πρέπει νὰ ἐκπλήττωσιν ἡμᾶς αἱ ἀτέλεια καὶ τὰ κακὰ τοῦ κόσμου· ἐὰν ταῦτα θεωρήσωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὅλον, θὰ εὕρωμεν ὅτι προσαρμόζονται πρὸς αὐτό, ὅπερ εἶναι περικαλλές καὶ ἔχει ἑναρμόνια μέρη. Πάντα ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν θέσει ἔχουσι καλῶς καὶ εἰκονίζουσι κατὰ τὸν οἰκεῖον τρόπον τὸν ὅλον κόσμον· πάντα εἶναι ὡς κάτοπτρον, ἐν ᾧ δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν τὸν θεόν⁵. Ὁ κόσμος παρίσταται πάλιν ὡς βιβλίον, οὗ τὸ μυστικὸν περιεχόμενον ὑπεμφαίνει ἡμῖν τὴν σοφίαν τοῦ δημιουργοῦ. Διότι ὁ θεὸς διεκόσμησε πάντα κατὰ μέτρον καὶ ἀριθμὸν καὶ βάρος· ἐὰν δὲ κατωρθοῦμεν νὰ προσδιορίσωμεν τὸ εἰδικὸν βάρος τῶν πραγμάτων, θὰ διεγινώσκωμεν διὰ τούτου τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐπενέργειαν αὐτῶν⁶.

¹. De docta ignor. 2,8.

². Μόνον ὁ θεὸς ἔχει ἀληθινὴν, ἦτοι ἀρνητικὴν ἀπειρίαν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ὁ κόσμος ἔχει ἀπλῶς στερητικὴν ἀπειρίαν, τουτέστιν εἶναι ἀπεριόριστος, διότι δὲν ὑπάρχει τι τὸ περιορίζον· καθ' ἑαυτὸν ὅμως, κατὰ τὴν δύναμιν (ὕλην) εἶναι περιορισμένος, διότι δὲν δύναται νὰ εἶναι μείζων ἢ ὅσος εἶναι. (De docta ignor. 2,1).

³. Αὐτ. 2,2 «Omnis creatura quasi infinita finita aut deus creatus».

⁴. De ludo globi 1, 154a. Πβλ. De docta ignor. 2,3.

⁵. De docta ignor. 2,5. 2,10. De coniect. 2,17. 64b.

⁶. Εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ εἰδικοῦ βάρους ἀφιέρωσεν ὁ φιλόσοφος ἴδιον βιβλίον (De staticis experimentis) καὶ ἔδωκεν ἄλλοις ἀφορμὴν εἰς ἐρεῦνας.

Ἡ γῆ. Ἐν τῇ κοσμολογίᾳ γίνεται ἀπόκλισις ἀπὸ τῆς παρα-
 δεδομένης καὶ κρατούσης τότε ἀριστοτελικῆς θεωρίας. Διδάσκε-
 ται δηλαδή ὑπὸ τοῦ Κουζανοῦ ὅτι ἡ γῆ οὔτε τὸ κέντρον τοῦ κόσμου
 κατέχει οὔτε εἶναι ἀκίνητος. Δὲν κατέχει τὸ κέντρον, διότι ἐν τῷ
 σύμπαντι δὲν ὑπάρχει σταθερὸν κέντρον ἢ περιφέρεια ἀλλ' οἶον-
 δήποτε σημεῖον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κέντρον καὶ περιφέρεια.
 Κινεῖται δὲ καὶ ἡ γῆ, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ οὐράνια σώματα, περὶ τὸν
 ἴδιον ἄξονα· ἂν μὴ εἶναι ἡ κίνησις αἰσθητή, αἴτιον εἶναι τὸ ὅτι
 λείπει τὸ σταθερὸν καὶ ἡρεμοῦν σημεῖον, πρὸς δὲ νὰ παραβληθῇ
 ἡ κίνησις¹. Ὑποστηρίζων δὲ ὁ φιλόσοφος τὴν γνώμην αὐτοῦ πα-
 ρετῆρει ὅτι ἡ γῆ δὲν εἶναι ὑποδεεστέρα τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἄλλων
 ἀστρῶν, ἅτινα κινουῦνται².

Μονάς. Τάξεις ὄντων. Ὅπως ἡ ἀπόλυτος μονάς, ὁ
 θεός, εἶναι μονάς ἐν τριάδι, οὕτω καὶ ἡ σχετική, ἡ περιορισμένη
 ἢ συνηρημένη μονάς (οὔσα εἰκὼν ἐκείνης), τουτέστιν ὁ κόσμος,
 εἶναι ὡσαύτως μονάς ἐν τριάδι. Καὶ ἡ μονάς δηλαδή αὕτη
 χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς ὕλης (τοῦ περιορισμοῦ), τοῦ εἴδους
 (τοῦ περιορίζοντος) καὶ τῆς συνάψεως αὐτῶν. Ἡ μὲν ὕλη εἶναι
 ἡ δύναμις καταγομένη ἐκ τῆς ἐν τῷ θεῷ ἐνότητος, ἥτις εἶναι
 ἡ ἀπόλυτος δύναμις πάντων· τὸ δὲ εἶδος, τὸ περιοριστικὸν τῆς
 δυνάμεως, προέρχεται ἐκ τῆς ἀπολύτου ὁμοιότητος, τοῦ θείου
 δηλονότι Λόγου, ὅστις εἶναι ἡ ρίζα καὶ τὸ πρότυπον πάντων· τέλος
 δὲ ἡ σύναψις, ἡ σύνδεσις ὕλης καὶ εἴδους, κατάγεται ἐκ τῆς ἀπεί-
 ρου (τῆς ἐν τῷ θεῷ) συνάψεως, ἥτις εἶναι, ὡς εἶδομεν, τὸ ἅγιον
 Πνεῦμα. Τὸ σύμπαν λοιπόν, ὁ κόσμος, καὶ ἕκαστον ἐν αὐτῷ ὄν
 εἶναι μονάς ἀλλὰ μονάς ἐν τριάδι τῆς τε δυνάμεως καὶ τῆς ἐνερ-
 γείας καὶ τῆς συνδέσεως αὐτῶν³. Ἡ σχέσις δ' ὅμως τῆς δυνά-

¹. Ἐὰν μὴ ἐγινώσκομεν ὅτι τὸ ὕδωρ ῥέει καὶ ἐβλέπομεν τὴν ἀκτὴν, δὲν
 θὰ ἀντελαμβάνομεθα τῆς κινήσεως τοῦ πλοίου. (De docta ignor. 2,11.)

². Ὁ Κουζανὸς ἠρνεῖτο τὴν διάκρισιν οὐρανοῦ καὶ γῆς, τὴν κρατοῦσαν δηλαδή
 (ἀριστοτελικήν) δοξασίαν, ὅτι τὰ ὑπὲρ τὴν σελήνην χαρακτηρίζει ἀϊδιότης, τὰ
 δὲ ὑπ' αὐτὴν γέννησις καὶ φθορά· οὕτω δὲ προῆλθεν εἰς τὴν ἐννοίαν ὅτι γέν-
 νησις καὶ θάνατος εἶναι μόνον ἑτεροιώσεις τῶν ἀϊδίων οὐσιῶν. (Αὐτ. 2, 12).

³. De docta ignor. 2,7.10. Idiot 3,11. 90b.

μεως καὶ τῆς ἐνεργείας εἶναι ἐπὶ τῶν διαφόρων πραγμάτων διάφορος· διότι ἐπ' ἄλλων μὲν κρατεῖ ἡ ἐνέργεια, ἐπ' ἄλλων δὲ ἡ δύναμις, ἐπ' ἄλλων δὲ ὑπάρχει ἰσορροπία αὐτῶν. "Οθεν διακρίνονται τρεῖς ὄντων τάξεις, αἵτινες ἀποτελοῦσι συνεχῆ σειρὰν βαθμολογικὴν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Ἐν τῇ ἑτέρᾳ αὐτῶν κρατεῖ τὸ εἶδος, ἡ δὲ δύναμις (ὑλη) σχεδὸν ὅλως αἴρεται καθισταμένη ἐνέργεια· αὕτη εἶναι ἡ τάξις τῶν καθαρῶς νοερῶν ὄντων ('Αγγέλων). Ἐν δὲ τῇ ἄλλῃ τάξει τοῦναντίον κρατεῖ ἡ δύναμις (ὑλη), ἡ δ' ἐνέργεια φαίνεται ἀναλελυμένη ἐν τῇ δυνάμει· αὕτη εἶναι ἡ τάξις τῶν σωμάτων. Τέλος δὲ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἄκρων ὑπάρχει μέση καὶ ἀμφοτέρων συνδετικὴ τάξις, ἐν ἣ δύνανμις καὶ ἐνέργεια, ὑλη καὶ εἶδος ἰσορροποῦσιν· αὕτη εἶναι ἡ τάξις τῶν ἀνθρώπων¹. Ἡ τάξις τῶν νοερῶν ὄντων ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἀπόλυτον μονάδα καὶ εἶναι ἡ κατὰ περιορισμένον τρόπον πάντα ἐν ἑαυτῇ περιλαμβάνουσα μονάς, πρὸς ἣν ἔχουσι τὰ ἐπόμενα ὡς ἐφεξῆς ἀναπτυσσόμενοι ἀριθμοί. Οἱ Ἄγγελοι προΐστανται τοῦ ἡμετέρου κόσμου καὶ παραβάλλονται πρὸς τοὺς ἡγεμόνας, οἵτινες διοικοῦντες τὰ κοινὰ ὠφελοῦσι τοὺς ὑπηκόους ἅμα καὶ ἑαυτούς· οὕτω τὰ Ἄγγελικὰ πνεύματα ὑπάρχουσι χάριν ἡμῶν καὶ ἡμεῖς χάριν ἐκείνων². Ἡ δὲ τάξις τῶν σωμάτων ἵσταται πόρρω ἀπὸ τῆς μονάδος καὶ διασπᾶται εἰς πολλὰ σύνθετα³. Κατὰ ταῦτα συντελεῖται τρόπον τινὰ κίνησις ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἔνθα διακρίνονται τρία κέντρα, πρῶτον ὁ θεός, δεύτερον ὁ νοῦς καὶ τρίτον ἡ διάνοια· ἡ κίνησις τελευτᾷ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν. Ἐνταῦθα τερματίζεται ἡ κίνησις καὶ πάντα ἐπιστρέφουσι πάλιν εἰς τὴν πηγὴν αὐτῶν. Ἡ πορεία δηλαδὴ τῶν ὄντων εἶναι παρεμφερῆς πρὸς τὴν τοῦ φωτός, ὅπερ ἐκπεμπόμενον

¹. De docta ignor. 2,10. De coniect. 2, 10. 16. De venat. sap. 32.39. De ludo globi 2, 166b.

². De coniect. 2,13. «Sicque angelicis spiritus propter nos sunt et nos propter ipsos».

³. De docta ignor. 2,10. De venat. sap. 39.

ἐκ τῆς ἐστίας διέρχεται τὰς χώρας τοῦ σκότους μέχρι τῶν ἐσχάτων βυθῶν καὶ ἐκεῖθεν ἐπιστρέφει εἰς τὴν πηγὴν αὐτοῦ ¹.

Ἰδίας προσοχῆς ἄξιος θεωρεῖται ὁ ἄνθρωπος.

5. Ἀνθρωπολογία. Ὁ ἄνθρωπος ἐπέχων τὸ μέσον ἐν τῇ τριμερεῖ τοῦ σύμπαντος διαρθρώσει συνάπτει ἐν ἑαυτῷ τὸν πνευματικὸν καὶ τὸν σωματικὸν κόσμον συνιστάμενος ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς εἶναι αὐτὸς ὑπὲρ τὰ ἄλλα ὁ μικρόκοσμος ². Πρόκειται δὲ ὡς εἰκὼν τοῦ θεοῦ καὶ ἔχει ἐν ἑαυτῷ, εἰ καὶ κατὰ τρόπον περιορισμένον, συνεπτυγμένα τὰ πάντα· διὸ καὶ δύναται πῶς νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς θεὸς κατὰ τρόπον ἀνθρώπου, ὡς ἀνθρώπινος θεός ³. Ἐκάστου ἀνθρώπου προηγεῖται κατὰ φύσιν ὁ καθόλου ἄνθρωπος, ἐνυπάρχει ἐν ἐκάστῳ καὶ πραγματοποιῆται ἐν αὐτῷ κατ' ἴδιον (ἀτομικὸν) τρόπον καὶ βαθμόν ⁴.

Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι ἐκ φύσεως νοερά καὶ ἔχει πρῶτον ἰδίωμα τοῦτο, ὅτι εἶναι πνεῦμα (*mens*), ὡς τοιαύτη δὲ εἶναι τρόπον τινα θεῖον σπέρμα (*semen quoddam divinum*) ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι κατεσπαρμένον, ἀπλή καὶ ἀδιαίρετος

¹. Αὕτη εἶναι ἡ κυκλικὴ πορεία τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς νοήσεως, καθ' ἣν πάντα ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν ἀρχήν, ἐξ ἧς προῆλθον. (*De consuet.* 1,5 ἐξ. 1,10 καὶ 11. 2,7).

². *De docta ignor.* 3,3. *De consuet.* 2, 10. 13.16. *De venat. sap.* 32. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ὁ ἄνθρωπος ὁ μόνος σκοπὸς τοῦ κόσμου, ἀφοῦ πάντα χρησιμεύουσιν ὡς μέσον ἅμα καὶ σκοπὸς ἀλλὰ πάντως εἶναι οὐσιῶδες μέρος αὐτοῦ, διότι διὰ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας τὰ αἰσθητὰ ἀνάγονται εἰς τὰ νοητὰ καὶ εἰς τὸν θεόν. (*De docta ignor.* 3,8. *Idiota* 3, 384a).

³. *De consuet.* 2, 14. 60a.

⁴. Ἐν σοί, λέγει, ὑπάρχει ἡ ἀνθρωπότης, ἐν σοί πᾶν καθόλου, ὅλος ὁ κόσμος, μεθ' οὗ συνάπτεσαι. Ἐὰν ἀνερευνήσης σεαυτόν, θὰ συνίδῃς τὴν σύμπτωσιν τῶν ἀντιθέσεων, τὴν κοινότητα σοῦ πρὸς πάντα, τὴν ἐνότητα τῶν καθόλου τὴν κρατοῦσαν ἐν σοί καὶ τοῖς ἄλλοις κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὸν νόμον τῆς ἀγάπης. (*De consuet.* 2, 13, 17, *De vis. Dei* 9). Πάντα πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν ἐν ἧ ταῦτα ἔχουσι συναφεία πρὸς τὸ ὅλον· ἐν τούτῳ ἔγκειται ὁ πυρὴν τῆς ἠθικότητος. (*De consuet.* 2, 17, 64 b).

δύναμις, καθὰ καὶ τὰ ἄλλα πνεύματα¹. Δεύτερον ταύτης κατηγορημα εἶναι τὸ οὐσιῶδες εἶδος, ἡ ζωτικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀρχὴ τοῦ σώματος· ζωογονεῖ τὸ σῶμα καὶ χρησιμοποιοεῖ αὐτὸ ὡς ὄργανον τῶν οἰκείων ἐνεργειῶν². Κατὰ ταύτην δὴ τὴν σχέσιν τὴν πρὸς τὸ σῶμα ὀνομάζεται ψυχὴ, ἐνῶ καθ' ἑαυτὴν καὶ ἔνεκα τῆς φύσεως αὐτῆς εἶναι πνεῦμα³. Ἡ ψυχὴ εἶναι προσωπικὴ⁴, παροῦσα πανταχοῦ τοῦ σώματος, καθ' ὃν τρόπον ἡ μονὰς εἶναι παροῦσα ἐν τῷ ἀριθμῷ, ἐνεργεῖ δ' ἐν τῷ σώματι καὶ διὰ τοῦ σώματος διά τινος ζωϊκοῦ πνεύματος, ὅπερ ἐδρεύει ἐν τῷ αἵματι καὶ διήκει διὰ τῶν ἀρτηριῶν⁵. Ὡς ἀπλοῦν δέ, ἀτομικὸν καὶ ζῶν πνεῦμα ἡ ψυχὴ δὲν προκύπτει διὰ γεννήσεως ἀλλὰ δημιουργεῖται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ εἶναι ἀθάνατος. Οὐδ' εἶναι εὐλόγον νὰ ἀποθνήσκῃ τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἀφαιροῦν ἀπὸ τῶν μεταβλητῶν καὶ παροδικῶν πραγμάτων τὰ ἀναλλοίωτα καὶ ἀνώλεθρα εἶδη δύναται νὰ εἰσδέχεται αὐτὰ καὶ νοῆ. Δεχόμενον τὰ ἀθάνατα εἶδη καὶ κοινωνοῦν αὐτῶν εἶναι προδήλως συγγενές καὶ ἐπομένως ἀθάνατον. Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν τὸ πνεῦμα, ὅπερ εἶναι αὐτοκίνητος νοερὰ ζωὴ, νὰ παύηται ζῶν ; Δὲν ὑπόκειται λοιπὸν τὸ πνεῦμα εἰς τὸν θάνατον ἀλλ' εἶναι ἀθάνατον⁶.

¹. Idiot. 3,3,5. 84b. De coniect. 2,16.

². Ἡ ψυχὴ εἶναι vivicatio corporis. (De coniect. 2,16). Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι κατ' ἄλλον, πολὺ διάφορον τρόπον, παρίσταται ἡ ψυχὴ ἔχουσα πρὸς τὸ σῶμα ὡς ἡ μονὰς πρὸς τὸν ἀριθμόν, τὸ διαπτύσσον πρὸς τὸ διαπτυσσόμενον. (Idiot. 3,8. De coniect. 2,10).

³. Idiot. 3,5. «Unde mens est forma substuntialis, sive vis in se omnia suo modo complicans, et vim animativam, per quam corpus animat vivificando, vitam vegetativam et sensitivam, et vim ratiocinativam et intellectualem et intellectibilem complicans». (Αὐτ. 1, 81b). «Concedis igitur, eandem esse mentem et hominis animam; mentem per se, animam ex officio». Πβλ. De coniect. 2,16.

⁴. Ἡ ψυχὴ, ὡς ζωτικὴ ἀρχὴ τοῦ οἰκείου σώματος, εἶναι προσωπικὴ, ἀτομικὴ, οὐχὶ καθολικὴ. (Idiot. 3,12).

⁵. Αὐτ. 3,8. De coniect. 2,10.

⁶. Idiot. 3,13. 3,15.